

سیاست خارجی در آینه ادبیات فارسی

www.ketab.ir

پدیدآور:

روح الله پورحیدری

سرشناسه:	پورحیدری، روح الله، ۱۳۵۹
عنوان و نام پدیدآور:	سیاست خارجی در آینه ادبیات فارسی/ پدیدآور: روح الله پورحیدری.
ویراستار علمی:	محمدرضا صالحی
ویراستار ادبی:	رضا مومن
مشخصات نشر:	تهران: دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، (ص)، انتشارات، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۱۲۳ ص، مصور، جدول، نمودار.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۵۶-۶-۸
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
موضوع:	سیاست و ادبیات -- ایران -- تاریخ
موضوع:	Politics and literature -- Iran -- History
موضوع:	سیاست در ادبیات
موضوع:	Politics in literature
شناسه افزوده:	دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، (ص)
رده بندی کنگره:	۳۹۶ پ ۸۷ س / PIR ۳۴۴۲
رده بندی دیویی:	۹۲۰ / ۳۹۶

عنوان کتاب: سیاست خارجی در آینه ادبیات فارسی

پدیدآور: روح الله پورحیدری

طراح جلد و صفحه آرا: احمد براری گیل آبادی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۷۵۶-۶-۸

شمارندگان: ۱۰۰۰ نسخه

قطع: وزیری

قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال

ناشر: انتشارات دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، (ص)

چاپ اول: ۱۳۹۶

امور فنی و چاپ: چاپ و صحافی دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، (ص)

دفتر فنی و توزیع: دانشگاه پدافند هوایی خاتم الانبیا، (ص) واحد انتشارات

حق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ می باشد و هرگونه چاپ، تکثیر، یا باز نشر اثر بدون مجوز ناشر به هر شکل، اعم از افست، ریسوگراف یا زیراکس به صورت متن کامل یا خلاصه شده تحت هر عنوان اعم از کتاب، جزوه یا وسیله کمک آموزشی در فضای واقعی یا مجازی ممنوع و موجب پیگرد قانونی است.

فهرست:

۵	 فهرست:
۶	 پیشگفتار
۱۱	 فصل ۱
۱۱	 سیاست خارجی و ادبیات
۱۲	 سیاست خارجی و ادبیات
۱۲	 سیاست خارجی و ادبیات فارسی
۱۳	 اصطلاحات سیاست خارجی و روابط بین‌الملل
۱۶	 فرق سیاست خارجی و روابط بین‌الملل
۱۹	 فصل ۲
۱۹	 تصویر سیاست خارجی در متون برگزیده آثار منظوم
۲۰	 تصویر سیاست خارجی در داستان‌های برگزیده شاهنامه
۵۰	 تصویر سیاست خارجی در بوستان سعدی
۵۹	 فصل ۳
۵۹	 تصویر سیاست خارجی در آثار برگزیده مثنوی
۶۰	 تصویر سیاست خارجی در داستان‌های برگزیده از کلیله و دمنه
۷۰	 تصویر سیاست خارجی در تاریخ بیهقی
۸۶	 سیاست خارجی در قابوس‌نامه
۹۵	 تصویر سیاست خارجی در سیاست‌نامه
۱۱۱	 فصل ۴
۱۱۱	 نتیجه‌گیری
۱۱۶	 پی‌نوشت
۱۱۷	 منابع

پیشگفتار

ادبیات آینه تمام‌نمای عواطف، احساسات، رسوم و سرگذشت مردم یک سرزمین و روابط آن‌ها با یکدیگر و با مردم سرزمین‌های دیگر است. ادب فارسی نیز گنجینه بسیار غنی از علوم مختلف و میراث اندیشمندان و شاعران و نویسندگان بسیاری است. سؤال این است که آیا ادبیات فارسی در باب سیاست خارجی و مسائل مربوط به آن، مواردی را آئینگی کرده است؟ اگر جواب مثبت است، چگونگی و کثرت روابط خارجی به چه گونه بوده است و گفتمان حاکم بر این روابط، در صورت وجود، چه به است؟ و آیا می‌توان از اندیشه گذشتگان در این باره برای رفع نیازمندی‌های امروز بهره جست؟ بررسی یک موضوع در تمام دامنه اتبوه و پربار ادب فارسی از حوصله یک کتاب خارج است. اما به دست آوردن تصویری از موضوع، بویژه در منابع مشهور، می‌تواند سرآغاز یک بررسی جامع و دقیق باشد. به همین جهت، در این مشهور ادب فارسی که یافتن مواردی از سیاست خارجی در آن‌ها محتمل بود، برای بررسی انتخاب شد. نکات مرتبط با حوزه سیاست خارجی و گفتمان حاکم بر آن، از داستان‌های منظوم و منثور این کتب، بر رویه‌های مستقیم، استخراج می‌شود. نمونه‌هایی از رویکردهای مختلف در این زمینه و عوامل مؤثر بر این رویکردها از قبیل سیاست داخلی، و توانایی نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اعتقادات دینی و فکری و اشراف، اطلاعاتی و نیز رفتارها و گفتارهای دیپلماتیک مورد بررسی قرار می‌گیرند. درواقع، در نظر گرفتن همه موارد ذکر شده در برخورد با یک حکومت دیگر، هنرمندی‌ای می‌خواهد که این در این کتاب تلاش می‌کنیم. مناهج مختلف این هنر را، از میان متون برگزیده، به تصویر بکشیم.

درآمد

در سال ۱۳۹۲ بین ایران و شش کشور جهان: انگلیس، فرانسه، امریکا، چین، روسیه (کشورهای دارای حق وتو) و آلمان که موسوم به کشورهای ۵+۱ بودند، مذاکراتی درباره فناوری هسته‌ای ایران در جریان بود. در این میان، حرف و حدیث‌هایی درباره شرکت اسرائیل در این مذاکرات مطرح شده بود تا خواسته‌های آن رژیم نیز مراعات شود. یک روز، خبرنگاری از جناب آقای دکتر ظریف، وزیر محترم امور خارجه، پرسید: «نظر و موضع شما درباره حضور و شرکت رژیم صهیونیستی در مذاکرات هسته‌ای چیست؟» جواب وزیر محترم به خبرنگار، بسیار مورد توجه نگارنده قرار گرفت. ایشان می‌توانستند با جملاتی مثل: «ما اسرائیل اجازه شرکت در مذاکرات نمی‌دهیم» یا «اسرائیل حق ندارد در مذاکرات شرکت کند» به سؤال پاسخ دهند، اما با جمله‌ای هنرمندانه، گفتند: «ما بر سر میزی که رژیم صهیونیستی بنشیند نمی‌نشینیم». ایشان هنرمندان در نهایت زیرکی، بدون ایجاد کمترین حساسیت، آن هم در آن شرایط خاص، مخالفت خود را با این موضوع اعلام کردند. بعد از آن موضع‌گیری، هیاهوها تمام و این مسأله فراموش شد. در واقع، وزیر محترم حمدای را گفتند که توانایی انجام آن را داشتند. «سر میز مذاکرات نرفتن»، کاری بود که از عهده وزیر بوم‌آمد حساسیتی هم ایجاد نمی‌کرد در حالی که «اجازه ندادن به اسرائیل برای شرکت در مذاکرات»، فعلی رد که ایران در آن اختیار تام نداشت و حساسیت‌برانگیز بود و می‌توانست ایران را درگیر تنش شود. می‌تواند کند که در آن زمان، غیر از ائتلاف زمان و انرژی ارزش دیگری نداشت. نکته دیگری که در جمله ایشان وجود داشت این بود که ایران به هر قیمتی بر سر میز مذاکره حاضر نمی‌شود و این مذاکرات انعقاد اهمیت ندارد که ایران به هر خواسته‌ای تن در دهد و پیام آن جمله، به کشورهای مذاکره کننده، این بود که مذاکرات برای ایران مهم است اما مسأله مرگ و زندگی نیست. اقتدار و عزت در پیام به خوبی به چشم می‌خورد. در حالی که از دو جمله دیگر این گونه برداشت می‌شد که مذاکرات برای ایران خیلی مهم است. نکته دیگر جمله، تأکید مجدد ایران بر به رسمیت نشناختن اسرائیل بود که با ظرافت کامل بیان شد. قدرت در کنار لطافت و عزت در کنار مصلحت و همچنین رسیدن به خواسته مورد نظر با کمترین هزینه، نتیجه هنرمندی وزیر محترم در استفاده از کلمات و گنجاندن معانی بزرگ، در جمله‌ای ساده بود.

حادث شدن این رویداد باعث شد تا مواردی از برخورد‌های دیپلماتیک موجود در متون ادب فارسی از ذهن نگارنده عبور کند و این سؤال را به وجود آورد که «آیا در متون ادب فارسی آبخشورهایی در باب سیاست خارجی وجود دارد؟ و اگر هست چگونه است؟» پس از یک بررسی مختصر، مواردی از رفتارهای بین حاکمان قلمروها به دست آمد. از گنجینه ادب فارسی انتظاری جز این نبود؛ دریایی از علوم و معارف که درباره همه مسائل دینی و عرفانی، اخلاق، جامعه شناسی، فرهنگ، سیاست، پزشکی، مهندسی، و غیره آموزه‌هایی دارد که می‌توان از آن حتی برای زندگی امروز هم بهره جست. و جرد این سرخ‌ها موجب انگیزه بیشتر و عمیق‌تر در این باره در متون ادب فارسی شد.

برای اجرای آنچه امروز نومی‌سازی فناوری و علوم نامیده می‌شود، باید از آبخشورهای موجود در منابع علمی و تاریخی و فرهنگی بهره‌گیری و آن مرز و بوم استفاده کرد. با جستجو در گنجینه‌های موجود و در اختیار، می‌توان با بیرون آوردن کتاب و آموزه‌های کارآمد، تا حلی زیادی برای تدوین آیین‌نامه‌های مرتبط با مسائل مختلف که با فرهنگ ملی، سازگار داشته باشند و همچنین در دنیای امروز به کار آیند، بهره جست. سیاست خارجی نیز یکی از حوزه‌هایی است که برای آموزش و آموختن نکات، بهره‌گیری از تجارب گذشته در آن اهمیت بسیاری دارد. در این کتاب در پی آن هستیم تا معلوم کنیم: ۱- روابط خارجی در ادبیات فارسی چگونه و به چه میزان مورد توجه بوده است؟

۲- شیوه سلوک فرمانروایان یک قلمرو با فرمانروایان دیگر قلمروها چگونه بوده است؟

۳- انعکاس این روابط در ادبیات چه مقدار به کار سیاست خارجی امروز می‌آید؟

ادبیات فارسی گنجینه‌ای از نمایش روابط بین انسانهاست و در زمینه سیاست خارجی هم آبخشورهایی دارد که می‌توان از آن بهره جست. در ادبیات فارسی دیده می‌شود که برای رابطه با بیگانگان - که گاه از موضع قدرت بوده است و گاه از موضع ضعف - از همه ظرفیت‌ها استفاده می‌شود و برای پیشگیری از هرگونه تهدید خارجی روشهای خاصی مدنظر قرار می‌گیرد. ادبیات فارسی، هم این روابط را در قالب داستان و حکایت به نمایش گذاشته است و هم در این مورد توصیه‌های مستقیم دارد که گردآوری این مطالب و کشف نقاط مثبت و منفی آن می‌تواند در سیاست خارجی

امروز راه‌گشا باشد و ارائه روش کند. در متون ادب فارسی -چه نظم و چه نثر- مواردی در این زمینه وجود دارد. توجه به این نکته ضروریست که این متون حاصل اندیشه و تجربه و زحمت انسان‌هایی حکیم، فرهیخته و دانشمند است که طی سالیان دراز به وجود آمده‌اند و منابع ارزشمندی هستند که می‌توان از آن‌ها بهره جست و در واقع بهره‌مندی از این متون، بهره‌مندی از افکار و اندیشه و تجربه‌های دانشمندان پدیدآورنده آن‌هاست.

گنجینه ادب فارسی در این حوزه نیز مانند سایر حوزه‌ها، بسیار غنی باشد؛ حال این سؤال مطرح می‌شود که آیا سیاست خارجی، در این کتاب به طور کامل بررسی می‌شود؟ مسلماً جواب منفی است. زیرا ادب حتی مطلب پژوهش در مورد یک موضوع خاص در همه متون ادب فارسی به آسانی میسر نیست و نیز از حد یک کتاب خارج است. بنابراین آنچه را که می‌توان در این باره، در این مجال به نمایش گذاشت، تنها تصویری از سیاست خارجی در متون ادب فارسی است و برآوردن حق مطلب در این زمینه، به پژوهشی منجر به تدوین چند جلد کتاب مفصل شود، نیاز دارد. دامنه کار این کتاب، ادبیات کلاسیک از ابتدای قرن ۸ و از متون برگزیده از کتاب‌های شاهنامه، تاریخ بیهقی، سیاست‌نامه، قابوس‌نامه، کلیله و دمنه، تاریخ جهان‌شاه جوینی و بوستان سعدی است. در نگارش متن این کتاب، از پرداختن به موارد غیرضرور و اطاله می‌مورد کلام اجتناب شد تا وقت عزیز خوانندگان محترم، مصروف خواندن مطالب بی‌ربط و غیره نشود.

با توجه به اهمیت سیاست خارجی در حفظ موجودیت یک کشور و منافع ملی آن و با توجه به اینکه رفتار دیپلماتیک در واقع یک کار ظریف و هنرمندانه است، این سؤال به وجود آمد که آیا و چگونه در متون ادب فارسی که گنجینه هنرها و علوم گوناگون است، این هنر به تصویر کشیده شده است؟ سعی شد تا دیده شود که شگردهای پیشینیان در خلق این هنر چه بوده است. علم سیاست خارجی، به طور کلی علم سیاست در زمان‌های قدیم، یک علم دارای چارچوب مشخص نبوده است. اما حاکمان پیشین در ایجاد روابط با دیگر حکومت‌ها، از طرح‌هایی استفاده می‌کرده‌اند و سیاست خاصی داشته‌اند. بررسی متون تاریخی و داستانی نشان می‌دهد که دقت در روابط با سایر حکومت‌ها و داشتن سیاست خارجی زیرکانه و منظم، چگونه منافع حکومتی را حفظ می‌کرده است و برعکس چگونه عدم رعایت دیپلماسی و نداشتن سیاست خارجی یا عدم تطبیق سیاست خارجی با قدرت

نظامی، اقتصادی، فرهنگی و غیره و یا حتی بی‌دقتی در اجرای سیاست خارجی منجر به از دست رفتن منافع یک حکومت یا حتی نابودی آن شده است. فرهنگ غنی ایران و اسلام، می‌تواند پایه و اساسی باشد برای اینکه امروزیان بتوانند از آن برای بناکردن بنای رشد و ترقی استفاده نمایند؛ همانگونه که علم دانشمندان مسلمان توسط اروپائیان به خدمت گرفته شد و مایه رشد علمی آنان گردید. این پژوهش قصد دارد با کشف نکات مرتبط با سیاست خارجی در متون مشهور ادب فارسی، از آغاز دوره ادبیات کلاسیک تا قرن هشت، آن‌ها را به عنوان نکاتی آموزنده و عبرت‌آموز به پیشگاه خوانندگان محترم تقدیم دارد. ممکن است گفته شود -با توجه به تغییر دنیای کنونی نسبت به دورانی که منابع این کتاب مربوط به آن بازه زمانی بوده‌اند- نتایج این تحقیق، در ظاهر به کار دنیای امروزی نیاید اما بسیاری از نکات و واقع اصولی هستند که مختص به زمانی خاص نمی‌باشند و قابل استناد و استفاده در همه زمان‌ها هستند. به خصوص اینکه از آوردن مطالبی که برای استفاده امروزی به نظر بی‌فایده می‌آید، مثل آداب نسبت به برخاست و غذا خوردن و رنگ و شکل لباس خودداری گردید.

هدف از این پژوهش، به دست آوردن تأویس از سیاست خارجی و گفت‌وگو دپلماتیک حاکم بر آن و برداشت نکات، تا حدی توان نگارنده در حوصله یک کتاب است تا سر نخ برای انجام پژوهش‌های آتی در این زمینه باشد. بنابراین متونی که با وسوس ارتباط داشتند و جزء متون مشهور ادبیات کلاسیک فارسی بودند، جهت بررسی انتخاب شدند.

ساختار کتاب

در فصل اول کتاب ضمن تعریف سیاست خارجی و اصطلاحات مرتبط به آن، ارتباط ادبیات و سیاست به‌ویژه سیاست خارجی، بررسی و توضیح داده می‌شود. در فصل دوم، متون منظوم و در فصل سوم، متون منثور بررسی می‌شوند. قبل از بررسی هر کتاب، مختصری درباره پدیدآورنده و مشخصات کلی کتاب آورده می‌شود. بعد از آن، داستان‌هایی از کتاب که با موضوع پژوهش مرتبطند، برگزیده و بررسی می‌شوند. با توجه به اینکه برخی از کتاب‌ها مثل شاهنامه موارد بسیار زیادی از تصویرگری سیاست خارجی را در خود دارند، چند داستان که در مجموع بتوانند، همه زوایای سیاست خارجی را پوشش دهند، برگزیده شدند.

در متون داستانی، داستان‌ها از منظر سیاست خارجی تشریح می‌شوند و نکات مرتبط کشف، و آن‌ها که برای دوره کنونی، قابل توجه و مفید تشخیص داده شدند، مطرح می‌شوند. در مورد متونی که در آن‌ها توصیه‌های مستقیم درباره سیاست خارجی وجود داشت، نکات توصیه‌شده، دسته‌بندی و ارائه می‌شوند.

آثار منظوم

شاهنامه اثر بزرگ حکیم ابوالقاسم فردوسی یکی از کتاب‌هایی بود که جهت این امر برگزیده شد. این کتاب به داستان پادشاهان ایران است که از کیومرث، اولین پادشاه پیشدادی آغاز می‌شود و به یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی ختم می‌شود، موارد بسیاری از برخورد و ارتباط شاهان و حکومت‌ها را در خود دارد. نکات مرتبط با سیاست خارجی و روابط دیپلماتیک، در داستان‌های مختلف آن دیده می‌شود. اما به توجّه به عظمت این اثر، به سه داستان از آن اکتفا شد. سه داستان انتخاب‌شده، داستان خواستگاری چندل از دختران پادشاه یمن برای فرزندان فریدون، داستان زال و رودابه و داستان سیاوش هستند که در داستان اول و دوم، بیشتر بررسی رفتارهای دیپلماتیک و در داستان سوم، تأثیر سیاست خارجی بر روابط دو کشور ایران و توران و ارتباط سیاست خارجی با سیاست داخلی، مدنظر است.

در داستان خواستگاری چندل از دختران پادشاه یمن برای مسری فرزندان فریدون، رفتارهای دیپلماتیک چندل از جمله احترام به پادشاه متبوع خود و همچنین احترام، طرف مقابل، تلقین اقتدار فریدون و حتی تهدید سرو در قالب جملات لطیف و نیز اقدام فریدون در ترغیب فرزندان و کسب آمادگی برای مذاکره از جمله آمادگی برای پاسخ دادن به سؤالات احتمالی به وسیله پیش‌بینی آن سؤالات و نیز پرهیز از غفلت، دیده می‌شود. همچنین رفتار دیپلماتیک سرو، پادشاه یمن در برخورد با تقاضای فریدون حائز اهمیت است. ندادن جواب منفی به صورت آشکار، درک موقعیت حکومت خود و فریدون از لحاظ قدرت، به کار گرفتن شیوه‌های زیرکانه برای رد درخواست فریدون، غلبه بر احساسات، دوری از جنگ و مشاوره قبل از تصمیم‌گیری، مواردی از سیاست خارجی سرو است.

داستان دوم مربوط به داستان زال و رودابه است. وقتی منوچهر، دستور نابودی کابلستان را که حاکم آن مهرباب، از نوادگان ضحاک است، می‌دهد، سیاست خارجی حکومت کابل و رفتار دیپلماتیک سیندخت، همسر مهرباب، قابل توجه است. استفاده از منابع مالی در زمانی که قدرت مقابل با دشمن وجود ندارد و ترجیح حفظ اساس حکومت، تصمیم‌گیری و توافق بر سر تصمیمات از درون حکومت و ارزشمند دانستن جان مردمان از مواردی است که در سیاست خارجی حکومت کابلستان دیده می‌شود. حفظ احترام حکومت متبوع و احترام به طرف مقابل، آراستگی ظاهر و فصاحت کلام و اقدام به موقع و نمایندگی و تقدیم هدایا با روشی هنرمندانه جهت جلب نظر طرف مقابل، نمونه‌ای از رفتارهای دیپلماتیک موجود در این داستان است. سیندخت به گونه‌ای رفتار می‌کند که زال را به تحسین بر می‌انگیزد، با آنجکه زال را به این نتیجه می‌رساند که آن‌ها لیاقت حکومت بر کابل را دارند. سام، نژاد آنان را فراموش می‌کند و سرانجام، حمله ایران به کابلستان لغو می‌شود.

داستان سومی که از شاهنامه انتخاب شده، داستان سیاوش است در این داستان رابطه ایران و توران در زمان سیاوش بررسی می‌شود. شاه کیکاووس پادشاه ایران در مورد سیاست خارجی و عدم اعتماد به افراسیاب، شگردهای فریبنده افراسیاب برای فریب دادن سیاوش، رفتار سیاوش هنگام تقاضای صلح از جانب افراسیاب، تأثیر مسایل داخلی بر راز نخبگان و درخواست پناهندگی و سرانجام اعتماد به دشمن، مواردی هستند که در این داستان مورد بررسی قرار می‌گیرند.

اثر منظوم بعدی بوستان سعدی است. سعدی در بوستان که به قضاوت استاد غلامحسین یوسفی مدینه فاضله مورد آرزوی اوست، نکاتی را در باب شیوه کشورداری و نیز سیاست خارجی، توصیه می‌کند. سعدی همیشه تدبیر را بر جنگ ترجیح می‌دهد. او درباره سیاست خارجی در هنگام ضعف و قدرت و نیز درباره نحوه برخورد با دشمنان ضعیف و قوی، همچنین درباره نحوه برخورد با دشمنان متعدد و پذیرش صلح و هوشیاری در هنگام صلح و نحوه دوستی با دشمنان دشمن و بهره‌مندی از اختلاف در اردوی دشمن و حفاظت از اطلاعات و فریب اطلاعاتی، توصیه‌های مفیدی دارد.

گفتمان سعدی، گفتمان مصالحه، هم در حال اقتدار و هم در حال ضعف است. او جنگ را آخرین رویدادی می‌داند که می‌تواند در عرصه سیاست خارجی اتفاق بیفتد.

آثار منشور

اولین کتابی که از مجموعه آثار منظوم برگزیده و بررسی می‌شود، کتاب کلیله و دمنه است. برجسته‌ترین داستان این کتاب که در آن شگردهای سیاست خارجی و رفتارهای دیپلماتیک دیده می‌شود، داستان «خرگوش و ملک پیلان» است. در این داستان علاوه بر اینکه ویژگی‌های یک سفیر بر شمرده می‌شود، دستورالعمل برخورد یک سفیر هنگام مذاکره، و همچنین اقدامات قبل از تصمیم‌گیری در باب سیاست خارجی دیده می‌شود.

این داستان نشان می‌دهد که زیرکی و اقدام مناسب و به‌موقع چگونه می‌تواند در کسب منافع و رفع ضرر مؤثر باشد. خرگوش نماد ضعف و پیل نماد قدرت است. اما دیده می‌شود که چگونه خرگوش ضعیف در مذاکره با پیل قوی پیروز می‌شود و بلای پیلان را از سر هم‌نوعان خود رفع می‌کند.

داستان بعد، داستان زاغی است که پسر مار، بچه‌های او را می‌خورد. در این داستان احساسات بر زاغ غلبه می‌کند و خود می‌خواهد انعام فرزندان را از مار بگیرد اما مشاورى آگاه مثل شغال، او را از این عمل باز می‌دارد و راهی را به او پیشنهاد می‌کند که مار را توسط قدرت دیگری از بین ببرد. مشاور آگاه، نقش بسیار مهمی در این داستان دارد. استادان یک قدرت دیگر برای از بین بردن دشمن، بدون کوچکترین هزینه‌ای، نکته اصلی برآمده از این داستان است. اما اقدام در زمینه سیاست خارجی به همین سادگی و آسانی نیست و در آن، شرایط مختلفی باید در نظر گرفته شود. به همین منظور داستانی شبیه این داستان آورده شد و زوایای آن مورد بررسی قرار گرفت. این داستان «غوکى که در کنار ماری می‌زیست» است. غوک برای نجات خود و فرزندانش از شر مار، به توصیه دوستش، پنج پایک، عمل می‌کند پنج پایک به غوک توصیه می‌کند که شرایطی فراهم آورد تا راسو، مار را از پا درآورد. غوک بدون در نظر گرفتن شرایط و توانایی‌هایش، شرایطی فراهم می‌آورد تا راسو مار را بکشد. اما طرح اشتباه او باعث می‌شود خودش و فرزندانش نیز در نهایت توسط راسو کشته شوند. نکات مختلف مربوط به سیاست خارجی که در این داستان به چشم می‌آید و ظرایف و لطایف آن مورد بررسی قرار گرفت.

کتاب دیگر، تاریخ بیهقی است. در این کتاب نکات مرتبط با سیاست خارجی که در ماجرای ارتباط مسعود غزنوی با منوچهر بن قابوس در زمان حکومت محمود غزنوی و همچنین در نامه مسعود غزنوی به قدرخان وجود داشت، به رشته تحریر در می‌آید. در ماجرای مسعود و منوچهر قابوس، در کنش‌های بین مسعود و محمود غزنوی و منوچهر بن قابوس نکاتی دربارهٔ سیاست خارجی وجود دارد. منوچهر قابوس از مسعود درخواست عهدنامه می‌کند و مسعود بدون توجه به عواقب کار، عهدنامه‌ای می‌نویسد و برای تنظیم مجدد به دبیری به نام عبدالغفار می‌دهد، عبدالغفار نکاتی را دربارهٔ عواقب نوشتن عهدنامه و خشم محمود غزنوی در صورت اطلاع از آن، به مسعود گوشزد می‌کند. مسعود می‌پذیرد و در نهایت برای جلوگیری از آسیب‌های احتمالی، و همچنین برای راضی نگه داشتن منوچهر قابوس، نامه به گونه‌ای تنظیم می‌شود که هم نظر منوچهر جلب شود و هم خطری از جانب محمود، مسعود را تهدید نکند. نکته اصلی در این ماجرا دقت در ایجاد اتحاد با حکومت‌های دیگر است و همچنین اهمیت حفاظت از اطلاعات.

در نامه مسعود به قدرخان هم کتاب بسار جالبی در باب سیاست خارجی و روش سفارت دیده می‌شود. مسعود برای معرفی به عنوان جانشین پدرش و برای تثبیت حکومت خود، به برقراری روابط حسنه با متحدان پدرش، محمود غزنوی، دارد. در این کتاب یکی از این متحدان است. تکیه بر پیشینه روابط جهت تحکیم این روابط، یادآوری منافع مشترک و ترفیع و ایجاد منافع مشترک جدید مانند تأمین آینده شاهزادگان و ایجاد عقد ازدواج بین افراد دگور و اندلس دو خاندان سلطنتی و مشروعیت بخشیدن به حکومتش (توجیه برخوردش با امیر محمد) نمونه‌ای از اقدام‌هایی است که مسعود غزنوی در سیاست خارجی خود انجام می‌دهد. اعزاز دو حکومت، تأیید سفیر و محترم شمردن او و تقویض اختیار به سفیر، پیش‌بینی سؤالات احتمالی و اندیشیدن و آماده نمودن جواب‌های مناسب برای این سؤالات، نمونه‌ای از رفتارهای حکومت مسعود غزنوی در حوزه سیاست خارجی است.

کتاب قابوس‌نامه در باب بیست‌ونهم با عنوان «در اندیشه کردن از دشمن» نکات قابل توجهی از منظر سیاست خارجی دارد. در این باب عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر، فرزندش را به پرهیز از دشمن‌تراشی، آگاهی از کار دشمن و پرهیز از دست کم گرفتن دشمن و فریفته نشدن توسط دشمن توصیه می‌کند. این‌ها نمونه‌ای از سیاست خارجی مورد نظر کیکاووس بن اسکندر است. او توصیه به

اعتدال می‌کند و آن را از جزئی از عقل کلی می‌داند. او دشمنان را به انواعی تقسیم می‌کند و برای هر کدام از آنها، روش برخوردی را توصیه می‌کند. بر گفتار آهسته و تسلط بر خشم تأکید می‌کند و چرب‌زبانی را نوعی جادوگری می‌داند. در این باب حکایتی از زن فخرالدوله که بعد از مرگ همسرش حکومت ری را در اختیار داشت، می‌آورد که نوع برخورد آن زن و استفاده او از همه امکانات حتی ضعف زنانگی‌اش برای رفع خطر حمله سلطان محمود غزنوی و زیرکی این بانو در زمینه سیاست خارجی، دارای نکاتی آموزنده است.

در فصل بیست و یکم از کتاب سیاست‌نامه (سیرالملوک)، خواجه نظام الملک طوسی «اندر معنی احوال و روس و ولان و ترتیب کار ایشان» نکات مهمی را گوشزد می‌کند. اطلاع از ورود و خروج سفیران به سرحدات حکومت و اطلاع از ورود سفیران خارجی، پذیرایی و همراهی آنان، مصونیت سفیران، توجه به احتمال سوءبرویان سفیران و امکان افشای اطلاعات مختلف حکومتی توسط آنان، داشتن سیرت نکوی پادشاهان، حفظ سمع خود نزد سفیران خارجی و فرستادن مشرف به همراه سفیران خودی که به سفارت می‌روند مؤید هستند که نظام‌الملک گوشزد می‌کند. نظام‌الملک، شرایط لازم سفیری را تجربه خدمت پادشاهان، انانیت و جسارت سخنوری و تجربه سفر و بهره‌مندی از دانش‌های مختلف و داشتن حافظه و پیش‌بین بودن و داشتن ظاهر و اندام و روی نیکو می‌داند. پیر بودن و دلیری و جنگاوری و نیز مورد قبول و سایید همگان بودن و مزگی از لاهو و لعب و زیاده‌گویی بودن، از شرایط تکمیلی یک سفیر از دید نظام‌الملک است.

ماجرای حمله چنگیزخان مغول به ایران، به روایت تاریخ جهانگشا، بونینی، نمونه‌ای از نداشتن سیاست خارجی یا به بیان دیگر عدم رعایت اصول سیاست خارجی است. بر طبق گفته کتاب تاریخ جهانگشا در ماجرای حمله مغول که در این پژوهش، انطباق آن با واقعیات تاریخی مدنظر نیست، عدم رعایت سیاست خارجی، چه به لحاظ نداشتن رفتار مناسب دیپلماتیک و چه از نظر عدم اطلاع از اوضاع منطقه‌ای و شکل‌گیری قدرت‌های جدید و چه به لحاظ متناسب نبودن سیاست خارجی با توان نظامی و دفاعی، منجر به آسیب‌های غیر قابل جبرانی شد که روند رشد همه جانبه یک ملت را برای مدت زیادی متوقف و بعد از آن نیز کند گردانید و چه خون‌هایی که بر زمین ریخته شد

و چه تمدن‌ها و آثار فرهنگی که می‌توانست سکوی پرتابی برای ملت ایران باشد، نابود گردید. رفتار غیر دیپلماتیک با فرستادگان چنگیز، مطامع شخصی فردی به نام غایرخان، عدم اطلاع از قدرت چنگیز و نداشتن برنامه مناسب برای دفاع، از سوری دولت سلطان محمد خوارزمشاه باعث شد چنگیزخان مغول، بهانه حمله به ایران را به دست آورد و در ادامه موفق شود دفاع نامنجم ایران را در هم بشکند و سرزمین‌های بسیاری را تصرف کند و ویرانی‌های بسیار به بار آورد.

www.ketab.ir